

Religie en levensbeschouwing: rationale voor een kerncurriculum vo

MARKUS ALTENA DAVIDSEN, JEANNETTE DEN OUDEN,
TACO VISSER EN MARLEEN LAMMERS

In dit artikel volgt een tekst die geschreven is door vier personen die sinds 21 juni 2016 een task force vormen, die de opdracht kreeg om een voorstel te schrijven voor een rationale voor een kerncurriculum voor het vakgebied religie en levensbeschouwing in het voortgezet onderwijs. De huidige tekst is de vierde conceptversie van dat voorstel. De afgelopen maanden zijn feedbackronden met docenten godsdienst/levensbeschouwing geweest en die feedback is in deze versie verwerkt. Ook voor dit nummer van Narthex zijn docenten gevraagd om in ongeveer zeshonderd woorden feedback te geven op de rationale. Hieronder staat de huidige tekst van de rationale, inclusief een pleidooi voor een zelfstandig vak religie en levensbeschouwing in het voortgezet onderwijs. De feedback van negen docenten staat tussen de diverse andere thema-artikelen van dit nummer.

Herijking van het onderwijs over religie en levensbeschouwing

Het onderwijs over religie en levensbeschouwing in het voortgezet onderwijs in Nederland is volgens ons toe aan een herijking. Het huidige vak godsdienst/levensbeschouwing, dat grotendeels alleen in het bijzonder onderwijs op het rooster staat, wordt door veel leerlingen, ouders en soms ook schoolbesturen beschouwd als een tweederangs vak. Dat het een 1-uursvak is en geen kernvak, er geen eenduidige landelijke vakvisie en ook geen centraal schriftelijk eind-examen is, zou hierbij een rol kunnen spelen. In het openbaar onderwijs wordt religie daarnaast vooral fragmentarisch gedoceerd door maatschappijleer- en geschiedenisdocenten. Dit kan leiden tot een onevenwichtige representatie van religie, bijvoorbeeld als iets dat alleen maar problemen oplevert: kruistochten, antisemitisme, terrorisme en integratiegedoe.

Deze fragiliteit van de huidige onderwijssituatie staat weer in schril contrast met een groeiende belangstelling voor onderwijs over religie en levensbeschouwing onder talloze ouders, leerlingen en politici. Men beseft dat de wereld en onze samenleving door en door religieus is, en dat jongeren een zekere gelet-

terdheid en bekwaamheid op het gebied van religie en levensbeschouwing nodig hebben om de levensbeschouwelijk pluriforme wereld c.q. mensheid, de westerse cultuurgeschiedenis, en de Nederlandse maatschappij, inclusief hun eigen levensbeschouwelijke plek en eigenheid, te kunnen begrijpen.

Een rationale

In deze notitie presenteren we namens een breed samenwerkingsverband van het levensbeschouwelijk onderwijs- en onderzoeksveld¹ een rationale van een kerncurriculum 'religie en levensbeschouwing' voor heel het voortgezet onderwijs in Nederland. Een rationale van een curriculum geeft de pijlers of fundamenteën weer waarop een curriculum gebouwd kan worden.

We geven de rationale van het kerncurriculum religie en levensbeschouwing in deze notitie enkel weer in leerdoelen en leerinhouden voor het kerncurriculum, zodat het onderscheid tussen een curriculum en het pedagogisch-didactisch handelen van de leraar in de klas en in de school helder blijft. Leraren en scholen geven een curriculum binnen de eigen schoolidentiteit en de eigen pedagogische visie een plek. Ook kunnen zij accenten daaraan toevoegen, zoals (persoons)vorming. Kortom: de rationale en dit kerncurriculumvoorstel is bedoeld als (minimale) basis.

We presenteren het kerncurriculumvoorstel mede daarom in de vorm van drie bouwstenen die kunnen worden gebundeld binnen een (deel van een) zelfstandig vak (het huidige vak godsdienst/levensbeschouwing of een nieuw of extra vak) of die in andere vakken kunnen worden geïntegreerd (aardrijkskunde, geschiedenis, maatschappijleer en kunstzinnige vorming). Ten slotte spreken

1 Dit samenwerkingsverband bestaat uit de vakvereniging voor docenten godsdienst/levensbeschouwing (VDLG), de hbo-lerarenopleidingen godsdienst/levensbeschouwing (CGO, CHE, Fontys 2x, Inholland en Windesheim), de wo-faculteiten en -afdelingen voor theologie, religiewetenschap en humanistiek (UL, UU, UvA, VU, RU, RUG, UvT, UvH, PThU, TUA, TUK), en Verus en VOS/ABB, de profielorganisaties voor het katholiek/christelijk onderwijs en het openbaar/algemeen toegankelijk onderwijs. Na een oriënterende conferentie 'Levensbeschouwing & religie in het onderwijs van 2032' van 16 maart 2016 in Amsterdam is op de conferentie 'Religiewetenschap en religieonderwijs' van 21 juni 2016 in Leiden, een *task force* ingesteld, bestaande uit Markus Altena Davidsen, Jeannette den Ouden, Taco Visser en Marleen Lammers, die de opdracht kreeg om met een voorstel te komen voor een rationale voor een kerncurriculum voor het vakgebied religie en levensbeschouwing in het vo. Docenten en lerarenopleiders GL hebben bij workshops in Leiden (op 12 oktober 2016) en Utrecht (op 15 december 2016 en 18 januari 2017) feedback gegeven op conceptversies van dit voorstel, en dit proces van herijking is nog volop gaande. In deze editie van *NartheX* leveren docenten GL commentaar op deze huidige versie. De VDLG houdt enkele feedbackbijeenkomsten met vakdocenten en er is een landelijke bijeenkomst voor hbo en wo vakdidactici en lerarenopleiders gepland. In de loop van 2017 hopen we een uitgewerkte en breed gedragen rationale voor een kerncurriculum religie en levensbeschouwing namens het Expertisecentrum godsdienst/levensbeschouwing (in oprichting) de nieuwe staatssecretaris van onderwijs te kunnen overhandigen.

wij bewust van bouwstenen, omdat onze rationale in een volgend stadium nader uitgewerkt en aangepast zal worden door het Expertisecentrum godsdienst/levensbeschouwing (i.o.), als het beoogde samenwerkingsverband tussen lerarenopleiders, onderzoekers en leraren, dat ondersteund zal worden door betrokkenen als de *Netherlands Academy of Religion*, Verus en VOS/ABB, beleidsmedewerkers en politici.

De naam ‘religie en levensbeschouwing’

De naam ‘religie en levensbeschouwing’ voor dit vakdomein vraagt om een nadere toelichting. Waarom niet de gangbare termen godsdienst/levensbeschouwing of simpelweg levensbeschouwing?

We denken goede redenen te hebben voor deze naamkeuze. In het heden-daagse Nederland zijn, vooral onder jonge mensen, godsdienst en religie geen synoniemen. ‘Godsdienst’ wordt veelal geassocieerd met institutionele religie, ‘religie’ is breder en verwijst ook naar niet-institutionele vormen van religie, zoals ongebonden spiritualiteit en herdenkingsrituelen. De naam ‘religie’ betreft de niet-institutionele religie dus bij het vakdomein en verdient daarom de voorkeur boven ‘godsdienst’.

Verder hebben we gekozen voor de dubbelterm ‘religie en levensbeschouwing’ om het verschil te benadrukken tussen beide termen. Sociologisch gezien geven sommige mensen aan religieus te zijn, terwijl anderen zeggen geen religie te hebben maar wel een levensbeschouwing. Daarnaast is kennistheoretisch en religiewetenschappelijk gezien ‘religie’ niet hetzelfde als ‘religieuze levensbeschouwing’. Levensbeschouwing is waar sommige religieuze tradities de nadruk op leggen, zoals bepaalde interpretaties van het christendom en de islam, maar voor veel religieuze mensen zijn praktijken belangrijker dan overtuigingen. Door niet simpelweg ‘levensbeschouwing’ te hanteren voor het vakdomein, willen we voorkomen dat bijvoorbeeld het christendom en de islam onbewust als maatstaf worden genomen voor wat kan gelden als ‘echte’ of legitieme religie.

Religie en levensbeschouwing: een rationale

De rationale voor religie en levensbeschouwing die we hier voorstellen vertrekt van de grondstelling dat leerlingen kennis over religie en levensbeschouwing nodig hebben voor hun eigen ontwikkeling als persoon en voor hun ontwikkeling tot burgers die in staat zijn de levensbeschouwelijk pluriforme wereld te begrijpen en hierin op een adequate manier hun weg en plek te vinden. Concreet betekent dit dat leerlingen kennis en vaardigheden met betrekking tot religie en levensbeschouwing nodig hebben:

1. om te kunnen begrijpen hoe religieuze en levensbeschouwelijke voorstellingen en waarden op sterk uiteenlopende manieren het handelen van individuen, groepen en staten beïnvloedt, en om met de eigenheid en diversiteit van religie en levensbeschouwing om te kunnen gaan;
2. om de cultuur en geschiedenis van Europa te kunnen duiden, waaronder de invloed van christendom, Verlichting en humanisme op kunst, literatuur en wetenschap; en
3. om zich te kunnen ontwikkelen tot levensbeschouwelijk zelfbewuste personen en dialoogvaardige burgers die de levensbeschouwelijke grondslag van de samenleving begrijpen en op een zelfbewuste en constructieve manier daaraan kunnen en willen bijdragen.

Deze drie doeloriëntaties van de rationale hebben we vertaald naar de volgende drie doeldomeinen:

1. religie en levensbeschouwing: eigenheid en diversiteit;
2. religie en levensbeschouwing: cultuur en geschiedenis;
3. religie en levensbeschouwing: samenleving en burgerschap.

Fundamenteel verschil met andere mens- en maatschappijvakken

De rationale ‘religie en levensbeschouwing’ heeft zo gezien veel raakvlakken met andere mens- en maatschappijvakken. Uit de beschrijving van de drie domeinen zal echter blijken dat dit kerncurriculum een fundamenteel onderscheiden positie inneemt ten opzichte van die andere vakken. Dit hangt samen met de wetenschappelijke disciplines waarop de rationale zich baseert: religiewetenschappen en theologie en de deeldisciplines daarbinnen, waarvan de vergelijkende religiewetenschappen, de godsdienstsociologie, de godsdienstpsychologie, de godsdienstpedagogiek en de hermeneutiek het belangrijkste zijn.

Rationale als vertrekpunt

In het volgende nemen we deze rationale als vertrekpunt en werken we voor elk van de drie domeinen nader uit welke kennis, vaardigheden en attitudes leerlingen ontwikkelen. Omdat de domeinen nauw met elkaar samenhangen, zal er overlap zitten tussen de inhoud. Kennis van westers christendom bijvoorbeeld is belangrijk om de levensbeschouwelijke grondslag van de Nederlandse samenleving te kunnen begrijpen, maar ook om de religieuze diversiteit van de wereld en de Europese cultuurgeschiedenis te kunnen duiden. In een volgende fase zal worden gekeken welke inhoud bijdragen aan het realiseren van de leerdoelen van meerdere domeinen tegelijk, die dan misschien in aanmerking komen voor een ruimere plek binnen het kerncurriculum.

Domein 1: Religie en levensbeschouwing: eigenheid en diversiteit

Doelen

In een geglobaliseerde wereld hebben leerlingen kennis en bewustzijn nodig van de enorme diversiteit aan religies en levensbeschouwingen in de wereld en van de eigenheid van de belangrijkste religieuze en levensbeschouwelijke stromingen. Doelen op dit gebied zijn:

1. Leerlingen kennen een aantal van de zogenaamde wereldreligies (zoals christendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme en jodendom).
2. Leerlingen zijn zich bewust van de diversiteit binnen de verschillende wereldreligies.
3. Leerlingen zijn zich bewust van het feit dat wereldreligies (met officiële instituties, een heilig boek en soms de eis van exclusief lidmaatschap) slechts één vorm representeren van de vele vormen van religie. Leerlingen kennen andere vormen van religie dan de wereldreligies, bijvoorbeeld nieuwe religies, ongebonden spiritualiteit en religie van oorspronkelijke volkeren.
4. Leerlingen begrijpen ‘wat religie en levensbeschouwing is’, d.w.z. wat het verschil is tussen religie en levensbeschouwing en wat het verschil is tussen georganiseerde en persoonlijke vormen daarvan, en ‘hoe religie en levensbeschouwing werkt’, d.w.z. hoe religieuze en seculier levensbeschouwelijke mensen de wereld ervaren, hoe religieuze geloofsvoorstellingen en seculier levensbeschouwelijke standpunten gerepresenteerd en geloofwaardig gemaakt worden, en hoe religieuze en seculier levensbeschouwelijke overtuigingen het handelen van mensen van verschillende levensbeschouwelijke achtergronden beïnvloeden in het dagelijks leven en in de politiek en de organisatie van de samenleving.

Inhoud

Kennis

De kennis die bij deze doelen centraal staat, onderscheiden we weliswaar in thema's, maar die kunnen om didactische redenen in de onderwijspraktijk op geïntegreerde wijze worden onderwezen:

1. Kennis van een aantal zogenaamde wereldreligies (christendom, islam, hindoeïsme, boeddhisme en jodendom), zoals van hun praktijken, geloofsvoorstellingen, geschiedenis en actuele mondiale situatie en betekenis voor de internationale politiek.
2. Inzicht in verschillen en overeenkomsten tussen verschillende religies en tussen stromingen binnen religieuze tradities (zoals tussen liberale en orthodoxe joden).

3. Inzicht in verschillen en overeenkomsten in praktijken en manieren om met de eigen religieuze traditie en levensbeschouwelijke positie om te gaan (bv. fundamentalistisch, orthodox, liberaal en cultuur-christendom en *idem* islam).
4. Kennis van de algemene bouwstenen van het religieuze leven (bv. geloof in goden en geesten; zingeving; rituelen; mythen; ethiek), en kennis van verschillende manieren waarop deze bouwstenen vormgegeven kunnen worden: officiële religieuze tradities (bv. wereldreligies), gemeenschapsreligies die bestaande politieke entiteiten legitimeren (bv. Amerikaanse ‘civiele religie’ die ‘een natie onder God’ vereert), en individuele religie (bv. ongebonden spiritualiteit en meervoudige religieuze binding).
5. Kennis van de algemene bouwstenen van niet-religieuze levensbeschouwingen (bv. ethiek en zingeving) en kennis van de verschillen tussen religieuze en niet-religieuze levensbeschouwingen.
6. Inzicht in het feit dat religies en levensbeschouwingen cultuurverschijnselen zijn die in de tijd veranderen. Kennis van religieuze veranderingsprocessen op individueel niveau (bv. bekering en radicalisering) en op maatschappelijk niveau (bv. secularisatie).

Vaardigheden

Leerlingen kunnen religieuze en levensbeschouwelijke teksten ontsluiten, verschillende tradities en stromingen binnen tradities met elkaar vergelijken en hun eigen levensbeschouwelijke positie herkennen, verwoorden en in dialoog gaan daarover.

Attitudes

Door inzicht in de verschillen tussen hoe mensen met verschillende religieuze en levensbeschouwelijke achtergronden de wereld ervaren, leren leerlingen vormgeven aan een houding van wederzijds begrip en respect. Door inzicht in de complexiteit en diversiteit van religies en seculiere en persoonlijke levensbeschouwingen, leren leerlingen een open houding en het inzicht dat generaliseren en vooroordelen op grond van geringe feitenkennis contraproductief zijn.

Domein 2: Religie en levensbeschouwing: cultuur en geschiedenis

Doelen

Religieuze en levensbeschouwelijke stromingen hebben door de geschiedenis heen een sterk stempel gedrukt op de cultuur van Europa en Nederland. Om die cultuur en geschiedenis te begrijpen, hebben leerlingen kennis en vaardigheden nodig. Doelen op dit gebied zijn:

1. Leerlingen kennen de rol en betekenis van het christendom en (in mindere mate) van andere tradities, zoals het humanisme en de Verlichting, voor de westerse en Nederlandse cultuurgeschiedenis, inclusief de actualiteit.
2. Leerlingen kunnen de religieuze invloed herkennen in de Nederlandse en westerse schilderkunst, literatuur, muziek en performance. Dit gaat bijvoorbeeld om de invloed van het christendom (bv. Bijbelverhalen en heiligenlegenden) en van de antieke Griekse en Romeinse mythologie.

Inhoud

Kennis

De kennis die bij deze doelen centraal staat, kan ook weer om didactische redenen in de onderwijspraktijk op geïntegreerde wijze worden onderwezen:

1. Grondige kennis van het christendom, met het accent op zijn westerse/Nederlandse verschijningsvormen: de Bijbel en andere bronteksten, geloofsvoorstellingen en rituelen van het christendom; de geschiedenis van het christendom (ontstaansgeschiedenis/verhouding tot het jodendom; de Reformatie; opwekking en emancipatie van de katholieken; verzuiling; misie en zending; secularisatie en hedendaagse christendom).
2. Kennis van de invloed van het christendom op de westerse cultuur, zoals schilderkunst, literatuur, muziek, performance en taal.
3. Kennis van de invloed van andere religieuze tradities dan het christendom op de westerse cultuur, kunst en wetenschap, hieronder voornamelijk de invloed vanuit het oude Griekenland, van de joden in Europa, en vanuit de islamitische wereld.
4. Kennis van humanisme en verlichtingsdenkers en hun cultuurhistorische invloed.
5. Kennis van de ontwikkeling van religie in het Westen als een proces van transformatie waarbij institutionele religie invloed verliest ten opzichte van niet-institutionele religie en seculiere levensbeschouwingen.

Vaardigheden

Leerlingen leren primaire religieuze en levensbeschouwelijke bronnen (tekst en beeld) te parafraseren, interpreteren, analyseren en contextualiseren. Ze leren religieuze motieven in kunst, literatuur en films herkennen en duiden, en kunst, literaire teksten, toneel en films, die kritisch reflecteren op religieuze en seculier levensbeschouwelijke bronteksten, begrijpen en waarderen.

Attitudes

Leerlingen zijn zich ervan bewust dat kennis van het christendom en het humanisme belangrijk is voor elke inwoner van Nederland om de cultuur te kunnen begrijpen.

Domein 3: Religie en levensbeschouwing: samenleving en burgerschap

Doelen

Om in de Nederlandse samenleving te kunnen participeren en een bijdrage te kunnen leveren aan de sociale cohesie en veerkracht van de maatschappij, hebben leerlingen kennis, bewustzijn en vaardigheden nodig. Doelen op dit gebied zijn:

1. Leerlingen kennen de religieuze en levensbeschouwelijke achtergrond van de waarden en normen die in het publieke debat geacht worden bij de Nederlandse samenleving te behoren, zoals seksuele en etnische gelijkheid, respect voor persoonlijke vrijheid en tolerantie tegenover andersdenkenden.
2. Leerlingen zijn zich bewust van de diversiteit van religieuze en levensbeschouwelijke posities en de consequenties daarvan voor de inrichting van de samenleving en voor het publieke debat.
3. Leerlingen zijn in staat hun eigen waardensysteem en hun eigen levensbeschouwelijke positie te formuleren en te onderbouwen en zijn bereid hun waarden en positie in gesprek te brengen.
4. Leerlingen zijn zich bewust van de rol en betekenis van hun eigen levensbeschouwelijke positie in hun bijdrage aan de samenleving (op school en daarbuiten).
5. Leerlingen beschikken over de noodzakelijke vaardigheden om in woord en daad, op een positieve, zorgzame en constructieve manier bij te dragen aan de samenleving en weten daarbij gebruik te maken van hun eigen talenten.

Inhoud

Kennis

De inhoud die bij dit domein horen, zijn:

1. De onder doel 1 genoemde normen en waarden (gelijkheid, tolerantie, etc.). Hieronder:
 - Het ontstaan van deze normen en waarden in het spanningsveld tussen de joods-christelijke traditie en bewegingen zoals humanisme, Verlichting en socialisme.
 - De uitdrukking van deze normen en waarden in het publieke debat, in gezaghebbende (inter)nationale teksten (bv. mensenrechtenverklaringen) en in rituelen van de 'civiele religie' in Nederland (bv. dodenherdenking en inburgeringceremonieën).
2. Diversiteit van religies en levensbeschouwingen in Nederland. Hieronder:
 - Grondige kennis van de meest verankerde religieuze en levensbeschouwelijke tradities in Nederland (christendom, islam, humanisme; ook jodendom, hindoeïsme en boeddhisme) en van niet-institutionele en

individuele religie (bv. ongebonden spiritualiteit en meervoudige religieuze bindingen).

- Basale kennis van enkele kleine religies en levensbeschouwingen buiten de wereldreligies en het humanisme, die een belangrijke rol spelen in de samenleving of in het maatschappelijke debat (bv. de antroposofie, Jehova's Getuigen en alternatieve geneeswijzen).
- Kennis van religie en levensbeschouwing in de krant, op sociale media en in het politieke debat.

Vaardigheden

Leerlingen leren zelfbewust en kritisch omgaan met hedendaags tekst- en beeldmateriaal, zowel representaties van religies en levensbeschouwingen door leden en vertegenwoordigers (teksten met een binnenperspectief) als representaties door buitenstaanders (bv. door deelnemers in het publieke debat). Ze verwerven onderzoekvaardigheden en argumentatiestrategieën om zelfstandig een oordeel te vellen en dat oordeel te toetsen aan dat van anderen.

Attitudes

Leerlingen worden zich bewust van hun eigen levensbeschouwelijke positie in het licht van de waardensystemen, religies en levensbeschouwingen van de Nederlandse samenleving. Ze zijn zich bewust van de handelingsconsequenties van hun persoonlijke waarden en van de waarden die in het publieke debat geacht worden bij Nederland te behoren. Ze zijn verder bereid actief kennis te nemen van andere levensbeschouwelijk geïnspireerde waardensystemen, deze te respecteren en met de eigen levensbeschouwelijke overtuigingen te confronteren en daarover in dialoog te gaan.

Pleidooi voor een zelfstandig vak religie en levensbeschouwing

We hebben in de rationale voor een vo-kerncurriculum religie en levensbeschouwing geschetst hoe kennis over religie en levensbeschouwing kan bijdragen aan inzicht (a) in de eigenheid en diversiteit van religieuze en levensbeschouwelijke tradities, (b) in de Europese en Nederlandse cultuur en geschiedenis en (c) in de levensbeschouwelijke grondslag van samenleving en burgerschap. De bouwstenen van een kerncurriculum die we hier hebben gepresenteerd, kunnen worden geïntegreerd in andere, bestaande vakken of gebundeld in een samenhangend vak over religie en levensbeschouwing. Wat de eerste optie betreft – integratie in andere vakken – is het voorstelbaar dat het thema 'religieuze diversiteit' wordt geïntegreerd in aardrijks-

kunde, dat het thema 'religie en humanisme in de westerse cultuurgeschiedenis' wordt geïntegreerd in geschiedenis en kunstzinnige vorming, en dat het thema 'levensbeschouwelijke grondslag van samenleving en burgerschap' wordt geïntegreerd in maatschappijleer.

Een zelfstandig vak religie en levensbeschouwing – en dan bedoelen we een vak dat voldoet aan de wet BIO en wordt afgerond met een eigen centraal schriftelijk eindexamen – is volgens ons te verkiezen om een aantal redenen. In het vo zou zo'n status van het vak ten eerste betekenen dat de samenleving via de overheid deugdelijkheidseisen kan stellen aan de kwaliteit en inhoud van het vak, ten tweede dat de plaats van het vak in de lessentabel is gegarandeerd en ten derde dat er gekwalificeerde en bevoegde vakdocenten aangesteld worden die voldoende zijn toegerust om het vak te doceren.

Dat laatste punt, bevoegde vakdocenten, is misschien wel het belangrijkste. Docenten die onderwijs geven over religie en levensbeschouwing worden in de lespraktijk dikwijls geconfronteerd met leerlingen die thuis horen hoe het 'echt' zit met de eigen en/of andermans religie of levensbeschouwing. Er zijn weinig andere schoolvakken waarin de mening van thuis zoveel invloed heeft op de motivatie van de leerlingen en op de manier waarop zij de lesstof waarderen als in een vak over religie en levensbeschouwing. Het is in deze situatie belangrijk dat docenten hun autoriteit mede kunnen baseren op diepgaande kennis van religies en levensbeschouwing en hun werking. Bovendien bevordert de status als zelfstandig vak niet alleen de positie van het vak op de middelbare school en de professionele identiteit van leraren, maar ook de samenwerking tussen lerarenopleidingen van hogescholen en universiteiten in de gezamenlijke ontwikkeling van de inhoud en didactiek van de lerarenopleidingen. In de lerarenopleiding van het vak over religie en levensbeschouwing moet kennis van theorieën en methodes van de twee universitaire disciplines waarin het schoolvak is verankerd, de religiewetenschap en de theologie, geïntegreerd met de vakdidactiek worden aangeboden. Er bestaat in Nederland een sterke wetenschappelijke infrastructuur voor deze disciplines, en deze is net verder versterkt door de oprichting van de *Netherlands Academy of Religion*. Deze academische infrastructuur maakt een geïntegreerde lerarenopleiding, en daarmee ook een zelfstandig en academisch geborgd schoolvak, mogelijk. De oprichting van het Expertisecentrum godsdienst/levensbeschouwing (i.o.) biedt bovendien een vaste structuur die de verdere ontwikkeling van het kerncurriculum en bijpassende didactiek en lesmaterialen kan initiëren en waarborgen.